

РОЗВИТОК КАРТОПЛЕОВОЧЕВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

*НІЦЕНКО В.С., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ*

В статті, на основі проведеного аналізу, визначено основні тенденції та проблеми розвитку картоплеовочевого підкомплексу. Розроблено і обгрунтовано процес вертикальної інтеграції в картоплеовочевого підкомплексі.

The article, based on the analysis, considered the main tendencies and problems of kartopleovochevoho subcomplex. Designed and reasonably process of vertical integration in potato and vegetable subcomplex.

Постановка проблеми. Овочівництво – галузь сільського господарства, що займається виробництвом овочевої та баштанної продукції, розробкою і вдосконаленням технологій вирощування овочевих і баштанних культур у відкритому і закритому ґрунті, їх селекцією та насінництвом.

Україна разом з Росією, Білоруссю, США і Канадою належить до держав, які в майбутньому стануть основними виробниками продовольства в світі, зокрема овочів.

Україна входить в першу десятку світових лідерів по валовому виробництву овочевої та баштанної продукції, а в розрахунку на душу населення займає дев'яте місце в світі. Однак серед 20-ти передових країн світу Україна посідає 18-е місце за рівнем урожайності. Генетичний потенціал вітчизняних сортів і гібридів використовується лише на 30%.

Перехід овочівництва в ринкових умовах супроводжується зменшенням виробництва овочів в сільськогосподарських підприємствах та збільшенням його у населення, де сконцентровано близько 90% виробництва овочів.

Якщо в 90-х роках сільськогосподарськими підприємствами вироблялося 71% овочевої продукції, а 29% – населенням, то у 2000-2011 роках тенденція змінилася на протилежну. Населенням вирощується до 90% овочів (6,8-7,1 млн. т) і 10% (0,9-1,1 млн. т) – сільськогосподарськими підприємствами. При цьому до 30% вирощених овочів через відсутність овочесховищ і переробних потужностей втрачається під час зберігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку та перспективам подальшого зростання картоплеовочевого підкомплексу АПК в сучасних умовах господарювання присвячено концепції та програми, що приймаються на рівні уряду країни, роботи вітчизняних економістів-аграрників, зокрема: М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.В. Присяжнюка, М.М. Федорова та інших. Відповідні питання розкриваються в їхніх працях.

Метою роботи є визначення тенденцій та проблем розвитку картоплеовочевого підкомплексу АПК та формування інтеграційних вертикальних зв'язків як перспективи здолення вищезазначених проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обсяг ринку плодоовочевої продукції в Україні становить майже 5 млрд. доларів США, що значно перевищує обсяги ринку м'ясомолочної продукції і тільки в 2 рази менше ринку зернової продукції [5].

Вирощуванням овочів в Україні займається понад 3 тис. господарств, але левову частку цієї продукції ринок отримує від господарств населення.

У 1990 році було вироблено 16,7 млн. т картоплі, 7,5 млн. т овочів і баштанних продовольчих культур, 2,9 млн. т плодів і ягід. Розвиток сільського господарства в 2010 році характеризується наступними показниками: картоплі – 18,7 млн. т, овоче-баштанних – 8,9 млн., плодів і ягід – 1,7 млн. т. За роки незалежності українські сільгоспвиробники змогли не тільки досягти рівня 1990 р., а й наростити обсяги вироблених овочів.

У 2011 році було зібрано рекордний урожай овочів відкритого ґрунту в Україні – 9826,4 тис т, в т.ч. на сільськогосподарських підприємствах – 1541,2 і в господарствах населення – 8285,2 тис т, що на 21%, 87,1 і 19,7%, відповідно, більше, ніж у 2010 році.

Під промисловим виробництвом картоплі в 2011 р., за даними фахівців, зайнято близько 50 тис. га.

Ефективність функціонування овочівництва та переробної галузі як єдиної системи значною мірою стримується внаслідок порушення партнерських відносин між сільгосптоваровиробниками, переробними і торговими підприємствами. Прибутковість у ланцюзі «виробництво - переробка - реалізація» досягається шляхом збитковості виробничої ланки та спекулятивного ціноутворення в системі оптової та роздрібної торгівлі. Якість продукції, яка доходить до споживача, не відповідає сертифікаційним вимогам. В Україні тільки почалася розвиватися система оптової торгівлі овочами через

організовані продовольчі ринки, де продавець гарантує збут продукції на економічно вигідних умовах. У державі діє система стихійної продажу овочів. Ланцюг «виробник - оптовий продавець - роздрібний продавець - споживач» перевантажений великою кількістю суб'єктів, значною мірою підвищує ціни на овочеву продукцію. Доходи посередників перевищують доходи виробників майже у 1,5-2 рази [9].

У 2011 році овочівники Херсонської області зібрали 1,9 млн. тонн плодово-овочевих, баштанних культур і винограду. За обсягами виробництва овочевої продукції область з року в рік займає перше місце серед областей України.

Відновлення зрошення та високоефективне використання меліорованих земель в подальшому дозволить щорічно отримувати 2 млн. т овоче-баштанних культур і довести загальні обсяги валової продукції сільського господарства до 8 млрд. грн.

Також основна увага в області має бути спрямована на створення інфраструктури аграрного ринку. На сьогодні в Херсонській області працює 9 великих підприємств з переробки плодово-овочевої продукції, потужність переробки яких від 20 до 2000 тонн на добу.

Микола Костяк, у свою чергу наголосив на необхідності створення в області на базі оптового овочевого ринку овочевої біржі та інформаційного центру [7].

Високі показники розвитку овочевого підкомплексу досягнення самих сільгосптоваровиробників.

З метою стимулювання та нарощування виробництва основних необхідних продуктів харчування на рівні уряду країни була прийнята програма розвитку картопляного і овочевого підкомплексів АПК.

Згідно з розпорядженням КМУ «Про затвердження плану першочергових заходів з розвитку виробництва картоплі та овочів» від 18 травня 2011 № 475-р затверджено план першочергових заходів з розвитку виробництва картоплі та овочів. Основні положення плану зводяться до розширення посівних площ під вищезазначеними культурами, підвищенню врожайності і валового збору, а також глибокої переробки овочевої продукції.

Захід № 2 передбачає забезпечення нарощування обсягів виробництва овочів (Івано-Франківська, Закарпатська, Київська, Луганська, Запорізька, Львівська, Сумська, Житомирська, Хмельницька, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська облдержадміністрації) у перерахуванні на одну людину в обсязі не меншому, ніж науково-обґрунтована норма споживання.

Планом (пункт б) відзначається також сприяння:

— впровадженню новітніх агротехнологій вирощування та зберігання картоплі та овочів на інноваційній основі з метою підвищення рентабельності їх виробництва;

— утворення кооперативів з виробництва, заготівлі і зберігання овочів;

— залученню сільськогосподарськими товаровиробниками кредитів, у тому числі на пільгових умовах, для виробництва овочів;

— залученню інвестицій у розвиток овочівництва, відновлення інфраструктури зберігання овочів та їх поглибленої переробки.

План виробництва овочів на 2011 рік згідно плану складе 19 955 тис тонн.

Наведена інформація не тільки була досягнута, але і перевиконана по окремих областях.

Запропонувавши овочівникам максимально збільшити площі під овочами, Міністерство аграрної політики обіцяло високу рентабельність і всіляку підтримку агровиробникам. Овочівники з пропозицією погодилися: сільгосп підприємства збільшили площі на 19,3% в 2011 р., господарства населення – на 7,3% порівняно з 2010 р.

У теж час за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» приріст виробництва та споживання овочів зросте з 8341 тис т в 2009 р. до 13000 тис т у 2030 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Прогноз виробництва та споживання овочів в Україні*

Показник	2009 р. (факт)	Прогноз		
		2015 р.	2020 р.	2030 р.
Чисельність населення, млн. осіб	46,04	44,96	44,44	43,81
Потреба на людину, кг	125,9	168	198	211
всього, тис т	5796	7553	8799	9244
Запаси на кінець року, тис т	534	510	590	630
Експорт	312	348	814	1102
Імпорт	209	100	118	126
Затрати на посіви	108	89	95	100
на корм тваринам	1200	1200	1400	1600
Втрати	600	400	420	450
Валове виробництво, тис т	8341	10000	12000	13000
Урожайність, ц /га	182,8	219,8	281,0	317,1
Площа посівів, тис га	456,3	455,0	427,0	410,0

* Джерело: [1, С. 148]

Наведені дані свідчать як про зростання врожайності, так і валового збору овочів. На думку вчених, галузь рентабельна навіть у сезон перевиробництва овочів.

Аналогічна ситуація і з виробництвом картоплі, про що свідчать дані таблиці 2.

Таблиця 2

Розрахунок виробництва та використання картоплі на перспективу*

Показник	2009 р. (факт)	Прогноз		
		2015 р.	2020 р.	2030 р.
Площа посівів, тис га	1411,8	1400	1300	1200
Урожайність, ц /га	139,3	142,9	161,5	175,0
Валове виробництво, тис т	19666	20000	21000	21000
Чисельність населення, млн. осіб	46,06	44,96	44,44	43,81
Потреба на людину, кг	133	131	131	131
всього, тис т	6126	5890	5822	5740
Використання всього, тис т	13540	13110	14978	14260
в т.ч.:				
на корм	5842	5941	6238	6238
на посадку	4936	4898	4548	4198
переробка на нехарчові цілі	1370	1469	2669	3100
втрати	1226	1247	1309	1309
на експорт	15	15	15	15

* Джерело: [1, С. 164]

Під час розрахунку виробництва картоплі на перспективу до 2030 р. враховували, що для забезпечення споживання картоплі населенням країни в кількості 131 кг на одну людину фонд споживання має скласти 5,7 млн. т, на посадку необхідно 4,2 млн. т, на корм – 5,4 млн. т, на переробку на нехарчові цілі – 3,1 млн. т. Таким чином, для задоволення всіх потреб в картоплі досить виробляти 20-21 млн. т.

Необхідно відзначити, що зростання цін на овочі протягом 2009-2010 рр. дав надію багатьом виробникам на високий рівень прибутку і рентабельності. Саме для цих цілей і розроблявся вищезгаданий нормативно-правовий документ. На ділі вийшла зворотна ситуація – замість захисту і підтримки овочівників

Міністерство аграрної політики не вжило жодних заходів. У результаті багато виробників змушені в збиток реалізовувати вирощений урожай або знищувати його. Найбільше постраждали виробники наступних овочів: моркви, столового буряка, цибулі, капусти, картоплі, тобто тих, що закладаються на тривале зберігання.

«У нинішніх умовах, чим більше ми будемо виробляти, наприклад, картоплі, тим більше її буде гнити, – впевнений Верницький. – Тому потрібно не збільшувати виробництво, а перейти до промислового виробництва, побудувати картоплесховища, налагодити промислову переробку картоплі. Ресторани, кафе, бари воліють купувати очищену і нарізану охолоджену картоплю, якої в Україні виробляється мізерно мало» [3].

Основними причинами, що негативно вплинули на стан овочівницького комплексу України в 2011 р. можна назвати наступні:

— високий рівень цін на овочі, при низькій їх якості, спонукало багатьох сільгосптоваровиробників розширити площі посівів овочевих культур. Сільгоспідприємства збільшили площі на 19,3%, господарства населення – на 7,3% порівняно з 2010 роком;

— позитивні природно-кліматичні умови (дощі в червні і липні) 2010 р. сприяли великим валовим зборам овочів. Урожайність овочів відкритого ґрунту в порівнянні з 2010 роком зростає на сільгоспідприємствах на 56,8% і в господарствах населення – на 11,6%;

— велика кількість вирощеної продукції не забезпечено необхідним числом картопле- і овочесховищ. Згідно з проведеними дослідженнями, на сьогодні потреба в овочесховищах вже забезпечена на 48%. По картоплі потреба в зберіганні складає всього 1,2 млн. т і вже є сховищ на 800 тис. т.

Більше 2 млн. т овочів було закладено на зберігання, частина яких можливо було реалізувати в сусідні країни. У 2011 р. в Росії, Білорусії та країнах ЄС спостерігалось перевиробництво, практично по всіх видах овочів, що не дало змогу їх експортувати.

На сьогоднішній день запаси овочів борщового набору в сховищах України значно перевищують обсяги минулого року. Максимальний приріст порівняно з січня 2011 року зафіксований по картоплі, капусті і цибулі – майже на 150%. Запаси моркви і буряка перевищують минулорічні обсяги у середньому на 30-40% [4].

Цінова ситуація, що виникла на ринку, призвела до банкрутства

або відмови від вирощування овочів дрібними виробниками. Так, капуста білокачанна в 2010 р. продавалася за ціною 12-18 грн./кг, в 2011 р. – до 1 грн/кг.

За словами Прем'єр-міністра України М. Азарова зниження цін на овочі «... Це результати грамотної політики держави в галузі сільського господарства. Тільки балаканиною неможливо домогтись цінової стабільності по продуктах харчування» [2].

Збитки галузі від перевиробництва овочів, за даними експертів, оцінюються в 2,5-3 млрд. грн. Експерти, зокрема, відзначають, що в 2012 р. може повторитися ситуація з підвищенням цін на овочі 2010 р. Овочівники не мають ні гарантії держзамовлення, ні гарантованого ринку збуту, ні виходу на експортні ринки.

У зв'язку з відсутністю каналів реалізації вироблених овочів аграрії переходять на вирощування інших видів культур, наприклад баштанних. За п'ять років виробництво баштанних в Україні збільшилося в півтора рази. Якщо в 2007 році в Україні вироблялося близько 482 тис т кавунів і динь, то в 2011 році виробництво баштанних культур складало більше 730 тис т. Основний культурою цього виду є кавун, щорічно його вирощують в Україні близько 620 тис т. Щорічне виробництво дині становить близько 110 тис т [10].

Значну частину баштанної продукції Україна експортує. Так, в 2010 р. її було вивезено близько 44 тис т.

У 2012 році прогнозується зростання посівних площ під баштанними культурами на 8-10%.

Експерти асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» заявляють, що загальна сума імпорту овочів і фруктів в Україну в 2010 р. в порівнянні з 2005 р. зросла в 4,2 рази, перевищивши 860 млн. дол. При цьому у фізичному вираженні імпорт продукції плодоовочівництва виріс на 77%. Більша частина імпорту припадає на екзотичні види плодів (мандарини, апельсини, банани та ін.).

У 2011 році в Україну було імпортовано свіжих овочів (як відкритого, так і закритого ґрунту) на 84,5 млн. дол. (134 тис т), з них томатів – на 35,8 млн. дол. (47,5 тис т), огірків – на 8,4 млн. дол. (11,5 тис т), перцю солодкого – на 9,4 млн. дол. (10 тис т), зелені – на 1,6 млн. дол. (3,5 тис т). Ввозилися в країну в основному тепличні овочі.

У 2011 році основними постачальниками овочів в Україну стали Туреччина (44% імпорту), Нідерланди (10%), Польща (10%), Іспанія (11%), Китай (5%).

У 2011 році з України було експортовано овочів (як відкритого, так і закритого ґрунту) на суму 57 млн. дол. (110,2 тис т), з них томатів – на суму 36,7 млн. дол. (75,6 тис т), огірків – на 15 млн. дол. (17,9 тис т), зелені – на 562 тис дол. (3,1 тис т).

Найбільшим ринком збуту вирощених (польових) овочів є Російська Федерація – 64% експорту в 2011 р. Незначні поставки – до Білорусі (2,7%), Узбекистан, Молдову, Польщу та інші країни (кожна менше 1%).

Після вступу Росії до СОТ конкурентоспроможність українських овочевиробників може знизиться, чому будуть сприяти поступові зниження мит на ввезені овочі інших країн-експортерів.

Виходячи з наведеної інформації негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу овочів складає 27,5 млн. дол. Виходить Україна, – найбільший виробник овочів, перетворилася на нетто-імпортера, а не експортера.

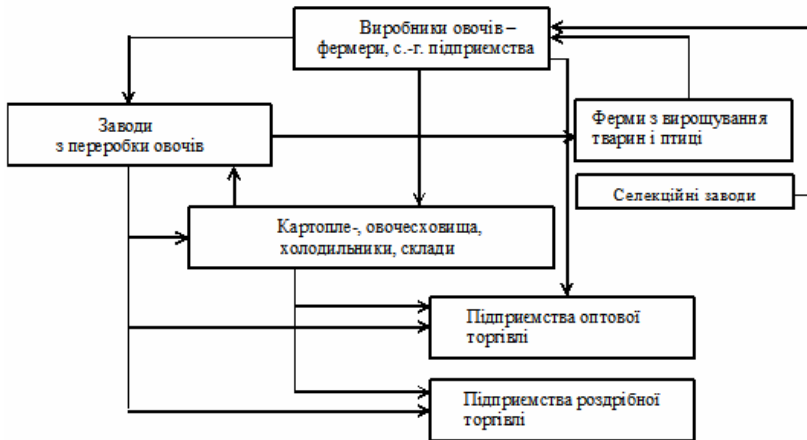
У Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі відзначено, що збільшення виробництва овочів у відкритому і закритому ґрунті планується в сільськогосподарських підприємствах, що спеціалізуються на великотоварному промисловому виробництві, а також сприяння вертикальній інтеграції з метою залучення промислового, торгового і банківського капіталу на забезпечення розвитку овочівництва та переробної галузі в сільських населених пунктах [8].

У той же час в іншому документі, прийнятому в 2010 р., «Концепції комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України» немає жодного рядка про необхідність розвитку овочівництва – стратегічний акцент робиться на виробництві зерна, молока і свинини [6].

Як зазначалося вище – частина вирощеної продукції використовується для переробки на власних консервних заводах або з подальшим продажем їх для переробки. Так, за чотири роки (2007-2010) виробництво консервів знизлося з 1,3 до 1,0 млн. т і в 2011 р. прогнозується зростання їх виробництва до рівня 1,25 млн. т.

Замкнутий цикл виробництва овочевої продукції представлений нижче (рис. 1).

Рис. 1. Схема вертикально-інтегрованого виробництва овочів і картоплі та продукції їх переробки*

* Джерело: Розробка автора

Дані рисунка свідчать про широкі взаємозв'язки між підприємствами холдингу (фермерському господарстві або іншому сільгоспідприємстві). Виробники овочів частину вирощеної продукції постачають для заводів, де овочі переробляють і виробляють кінцеву продукцію для реалізації (томатна паста, консерви овочеві, мариновані овочі, соки та ін.) На цьому ж етапі продукцію доочищують, миють після поля, переробляють, фасують і упаковують в спеціальну тару (скляну тару, картонну тару та ін.) Після чого дана продукція направляється або на склад для зберігання, де вона розподіляється відповідно до надійшовших замовлень (власних оптових або роздрібних (фірмових) мереж магазинів), або ж з заводу безпосередньо покупцям.

Продукція, спрямована для зберігання на тривалій період (картопле- і овочесховища), бере участь в процесі виробництва в необхідні періоди часу для завантаження власних потужностей заводів по переробці і випуску кінцевої продукції. Що стосується надлишків продукції, то вона продається або з поля, безпосередньо під час збирання врожаю або через мережу власних оптових або роздрібних магазинів (в відсортованому, фасованому або замороженому вигляді).

Для підвищення валових зборів овочів і картоплі агрохолдинги організують роботу селекційних заводів, що поліпшують якісні та кількісні показники гібридів чи сортів овочів, придбаних за кордоном або в інститутах селекції України, виводять свої власні сорти, що

використовуються для виробництва і реалізації на сторону.

Якщо при агрохолдингу функціонують ферми з вирощування тварин і птиці, молочно-товарні ферми, то отримані відходи у вигляді біодобрих використовуються при вирощуванні овочів.

У свою чергу відходи переробки овочів на консервних та інших заводах (підприємствах) використовуються у вигляді додаткових кормових добавок до кормового раціону тварин, що утримуються на фермах.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження переконують, подальший розвиток картоплеовочевого підкомплексу АПК, у більшій мірі, залежатиме від технологічно налагоджених взаємовигідних зв'язків підприємств виробничої та переробної галузей, або вертикальної інтеграції в рамках агрохолдингу чи іншої форми інтеграції.

Література.

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

2. Азаров похвалился снижением цен на гречку и капусту [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/ukraine/>.

3. В Украине 50% урожая овощей стнивает [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lb.ua/>.

4. В хранилищах Украины рекордные запасы овощей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/business/>.

5. Когда и большой урожай не в радость // Овощеводство. – 2012. – № 4.

6. Концепція комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://minagro.gov.ua/page/?10461>.

7. По объемам производства овощей херсонская область займет первое место в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrday.com/novosti.php?id=9370>.

8. Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі: Розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1120-р [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1120-2011-%D1%80>.

9. Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі: Розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1120-р [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1120-2011-%D1%80>.

10. Украинские фермеры переориентируются с овощей на производство арбузов и дынь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/business/>.